

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2025, № 1 (7)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2025

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
HISTORICAL RESEARCHES

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Ильяс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхужаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари номзоди, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Али Назарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эгамбердиева Гузаль Акрамжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Abduraimova Manzura Baxodir qizi BUXORO AMIRLIGIDA TOG' - KON SANOATI: IQTISODIY QARAMLIKDAN SIYOSIY QARAMLIK SARI	5
2. Abduraxmonova Kamola Ravshanjon qizi TABOBAT TARIXI VA DAVOLASH USULLARINING O'RGANILISHIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR	16
3. Бахранов Шерзод Таштурсунович О СТАНОВЛЕНИИ КОКАНДА ЦЕНТРОМ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ТУРКЕСТАНСКОГО ГЕНЕРАЛ- ГУБЕРНАТОРСТВА (КОНЕЦ XIX - НАЧАЛО XX В.В.)	29
4. Дарменов Рустем Турарбекович О КУЛЬТЕ ЖЕНСКОГО БОЖЕСТВА У РАННИХ КОЧЕВНИКОВ ПРИАРАЛЬЯ	47
5. Доспанов Октябрь Турганбаевич., Сафаев Мансур Махмудович НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ К ИЗУЧЕНИЮ КАРАКАЛПАКСКОГО КОВРОВОГО ИСКУССТВА	62
6. Ибрагимов Рахмон Зиёдуллаевич ШИМОЛИЙ ДАШТ ХУДУДИ ПАЛЕОМЕТАЛЛ ДАВРИ ЧОРВАДОР АҲОЛИСИНИНГ ЎРТА ОСИЁГА МИГРАЦЯСИ ТАРИХИДАН	73
7. Каримова Далифрўз Обиджоновна ЎЗБЕК АРХЕОЛОГ ОЛИМИ АҲМАДАЛИ АСҚАРОВИЖОДИДА БРОНЗА ДАВРИ ЎТРОҚ ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ	86
8. Курязова Лайло Рахмоновна ЎЗБЕКИСТОНДА ОДАМ САВДОСИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ БОРАСИДАГИ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ РАТИФИКАЦИЯ ҚИЛИНИШИ ТАРИХИДАН	96
9. Mamatqulov Bekzod Sherozovich O'ZBEKISTONDA 1925-1940 YILLARDA SANOAT ISHCHILARI TARKIBINI SHAKLLANTIRISH VA KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDAGI MUAMMOLAR (JANUBIY VILOYATLAR MISOLIDA)	111
10. Мусаева Сахиба Халил ТРАДИЦИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И РОЛЬ ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИНСТВ В СОХРАНЕНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	120
11. Саидова Шахноза Шахназаровна ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ УЗБЕКИСТАНА В ОБЛАСТИ ЭКОПОЛИТИКИ	130
12. Sirojov Bahodir Nishon ugli THE ESSENCE SHAYBANI KHAN'S MONETARY REFORMS AND THEIR IMPACT ON SOCIO-ECONOMIC LIFE	146

Каримова Д. О.

PhD., Тарих илмий бўлими мудири
ЎзР ФА Ўзбекистон тарихи давлат музейи
dilafruzkarimova4@gmail.com

ЎЗБЕК АРХЕОЛОГ ОЛИМИ АҲМАДАЛИ АСҚАРОВ ИЖОДИДА БРОНЗА ДАВРИ ЎТРОҚ ДЕҲҚОНЧИЛИК МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада таниқли ўзбек археолог олими, академик аҳмадали Асқаров илмий фаолиятида бронза даври деҳқончилик маданияти жамоалари томонидан яратилган маданиятларнинг ўрганилиши ҳақида сўз боради. Олим томонидан ўрганилган ва тарихга кирган Сополли маданияти бронза даври тарихий жараёнларини ёритишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Калит сўзлар: археология, олим, Аҳмадали Асқаров, бронза даври, ёдгорлик, деҳқончилик маданияти, сопол буюмлар, қабр, заргарлик, топилма.

КИРИШ

Мақоланинг мақсади дунё тан олган ўзбек археолог олими, академик Аҳмадали Асқаровнинг илмий фаолиятидаги етакчи йўналишлардан бири Жанубий Ўзбекистон - қадимги Бактрия ҳудудидаги бронза даври ёдгорликларини ўрганилиши, уларнинг қадимги Шарқ цивилизациясида тутган ўрни ва аҳамиятини очиқ беришдан иборат.

Тадқиқот методологияси. Археологик объектларни илмий жиҳатдан ўрганиш, ашёларни тадқиқ этиш методологияси илмий асосга эга бўлиб, кўплаб турли фанларнинг ёндашувларини ўз ичига олади. Ушбу методология муайян маданият, халқ ёки даврнинг ҳаёт тарзини, урф-одатларини ўрганишга қаратилган. Шу билан бирга анализ, ретроспектив услублар орқали маълумотлар таҳлили асосида тарихни қайтадан жонлантиришга эришилган. Бундан ташқари бир олим илмий фаолиятининг маълум босқичи илмий таҳлили асосида ёдгорлик ва илмий фаолият уйғунлашган. Археологик ёдгорликларни тадқиқ этишда қўлланиладиган асосий методологик ёндашувлардан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг алоҳида аҳамияти, ўзбек археолог олими Аҳмадали Асқаровнинг Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудларида олиб борган археологик экспедициялар натижасида илк деҳқончилик маданияти ёдгорликларини тарих фанига киритиши билан боғлиқ.

Ушбу мақоладаги тадқиқот етук ўзбек олимларининг фаолияти, илмий йўналишларини илмий тадқиқот кесимида маълум бир қиррасини (Аҳмадали Асқаров мисолида) очишга хизмат қилади. А.Асқаров Жанубий Ўзбекистонда бронза даври ёдгорликларини фундаментал ўрганиш учун махсус экспедиция уюштириб, унинг дала-тадқиқот ишларида бевосита фаол иштирок этди ва доимий илмий-рахбари бўлиб қолди. Муаллиф 1969 йилдан эътиборан бир неча археологик ёдгорликларни топиб, уларни чуқур тадқиқ этди. Сополлитепа ёдгорлиги тўлиқ очиб ўрганилди. Бундай ҳолат археология фанида камдан-кам учрайди. Сополлитепа нафақат бой топилмалари билан, балки бошқа ёдгорликларни ўрганишда ҳам ўзига хос ноёб «эталон» ёдгорлик бўлиб хизмат қилди. Пшактепа, Кучуктепа, Жарқўтон, Бўстон каби қадимги шаҳар ва қишлоқ қолдиқлари, улар билан боғлиқ қабристонлар тизимли равишда ўрганилиб, Марказий Осиё археологиясида ўз ўрнини топди. Олимнинг Жанубий Ўзбекистон ёдгорликларида олиб борган узок йиллик давомли изланишлари натижаси 6 та илмий монография ва 100 дан ортиқ илмий рисола ва мақолаларда умумлаштирилди.

Ана шу асарларда чиқарилган муҳим илмий хулосалардан бири Шимолий Бактрияда қадимги Шарқ цивилизациясининг янги ўчоғи - ўтрок деҳқончилик ва илк шаҳарсозлик маданиятининг “Сополли маданияти” номи остида фанга киритилиши бўлди. Бу маданиятни келиб чиқиши, унинг ривожланиш босқичлари изчил бешта хронологик босқичларга бўлиниб, улар бой фактик далиллар билан исботлаб берилди.

ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ НАТИЖАЛАРИ

Сополли ёдгорликларини ўрганиш жараёнида топилган минглаб топилмалар Ўзбекистон халқлари тарихида янгидан-янги саҳифаларни очди. Жумладан, қадимги деҳқончилик маданияти деярли 1000 йилга, ипакчилик ва пахтачилик тарихи 2000 йилга қадимийлаштирилди. Ўзбекистонни ипак ва пахтанинг илк ватанларидан бири эканлиги исботланди. Ўзбек давлатчилигининг маҳаллий илдизлари очиб берилди. Биринчи жаҳон дини зардуштийликнинг пайдо бўлиши ва шаклланиши Жанубий Ўзбекистоннинг Жарқўтон археологик ёдгорлиги мисолида кўрсатиб берилди.

Узоқ йиллар давомида олиб борилган узлуксиз дала тадқиқотлари, машаққатли меҳнат, ижодий изланиш А.Асқаровнинг «Жанубий Ўзбекистонда бронза даври деҳқончилик маданияти» номли йирик асарини нашр этилиши билан ўз якунини топди.

Археолог олим Аҳмадали Асқаровнинг илмий фаолиятидаги етакчи йўналишлардан бири Жанубий Ўзбекистон бронза даври ёдгорликларини

ўрганилиши, уларнинг қадимги Шарқ цивилизациясида тутган ўрни ва аҳамиятини очиб берилишидир. Шу муносабат билан 1969-74 йилларда олим махсус экспедиция уюштириб, унинг фаол қатнашчиси ва доимий илмий-раҳбари бўлиб қолди [1, – Б. 20].

Ўзбекистон тупроғидаги бронза даври қабилалари бир хилда тараққий топган эмас. Бу босқичда Сурхондарё, Зарафшон воҳаси ва Хоразм ҳудудида энг қадимги маконлар топилган. Ҳар қайси ҳудуднинг маданий тараққиётида ўзига хос хусусиятлар бўлган. Бу маданиятлар деҳқончилик – уй чорвачилиги ва яйлов чорвачилик – деҳқончилик билан шуғулланган қабилаларга мансубдир. Улар бир-биридан ажралган ҳолда тараққий қилган эмаслар ва қабилалар ўртасида кенг маданий алоқалар бўлган.

XX асрнинг 70 - йилларидан бошлаб, Жанубий Ўзбекистон ҳудудида бронза даври ўтроқ деҳқончилик маданияти ёдгорликларининг очилиши Ўзбекистоннинг қадимги давр тарихига кўплаб янгиликларни олиб кирди. Жанубий Ўзбекистон ҳудудида қадимги Шарқ цивилизациясининг янги ўчоғи - маркази очилди.

Бронза даври қадимги Шарқ цивилизациясининг Бактрия марказини жаҳон илмий жамоатчилигига етказишда Аҳмадали Асқаровнинг хизмати катта бўлди. Олим Сополлитепа, Жарқўтон, Бўстон каби ёдгорликларда кенг археологик қазилмалар ўтказиб, Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари мил.авв. II минг йилликда қадимги Шарқ цивилизациясининг таркибий қисми, унинг маҳаллий марказларидан бири эканлигини исботлади.

Академик Аҳмадали Асқаровнинг Жанубий Ўзбекистон ҳудудларида олиб борган археологик тадқиқотлари Қадимги Бактрия географик жиҳатдан урта деҳқончилик минтақасига бўлинганлигидан дарак беради: улар Шеробод, Шўрчи ва Бандихон қадимги деҳқончилик воҳалари бўлиб, уларнинг йириги Шеробод деҳқончилик марказидир. Шеробод минтақаси хронологик жиҳатдан бешта ривожланиш босқичига, маданий жиҳатдан эса иккига – Сополли ва Кучуктепа маданиятларига бўлинади [2, – С. 5].

Тадқиқотчи томонидан кенг кўламли археологик тадқиқот ишлари олиб борилган Сополлитепа маданияти илк бор 1968 йилда Л.И.Альбаум ва Козловский томонидан Сурхондарё вилояти Шеробод чўлида ташкил топган Гагарин туманининг “Советобод” совхози ҳудудидан топилган. Сополлитепада ўтказилган қазилмалар археологлар қўлига фавқулотда бой материалларни берди [3, – Б. 45].

Сополлитепа Амударёдан 2,5-3 км.лар чамаси шарқда, Кўхитонг дараларидан бири бўлган Қайнарбулоқ асосида вужудга келган Уланбулоқсойнинг ёқасида жойлашган. Уланбулоқсойнинг қуйи ҳавзасида

кадимги бободехқонларимизнинг қишлоғи қад кўтаради. Ана шу қишлоқ харобалари аҳоли орасида Сополлитепа деб юритилади [4, – Б. 69].

Сополлитепанинг дастлабки майдони 4 гектар бўлиб, 60 йилларнинг бошларида Шеробод чўлини ўзлаштириш муносабати билан ёдгорликнинг катта қисми бузиб ташланиб, пахта майдонига айлантирилган. Олим раҳбарлигидаги экспедиция аъзолари бу ёдгорликнинг сақланиб қолган марказий қисмида қазув ишларини олиб борадилар. “Сополлитепанинг сақланиб қолган қисми 3 гектар бўлиб, унинг марказий қисмида 82x82 метрли квадрат шаклида қалъа топилди. Қалъанинг чор атрофи уч қатор мудрофаа деворлари билан ўралган. Унинг орасида 3 метрлик коридор жойлашган бўлиб, коридорнинг узунлиги чор томонда ҳам бир хил. Сополлитепа қалъа-қўрғонига ташқаридан қараганда 4 та дарвоза билан кириш мумкин. Бироқ шаҳарга кирадиган дарвоза битта бўлиб, жануб томондан кирилган. Қолгани душманга қарши тузоқ вазифасини ўтаган. Сополлитепа қалъа-қўрғони 8 та патриархал уруғ жамоасига – маҳаллаларга бўлинган бўлиб, уларни бир-биридан тор кўчалар ажратиб турган. Қалъа-қўрғоннинг марказида марказий йиғин ўтказадиган майдони бўлиб, ана шу майдон томон қалъа дарвозасидан йўл келган. Маҳаллалараро тор кўчалар ана шу бош йўл ва қалъа очиқ майдони билан бошланган” [5].

Бу ерда яшайдиганларнинг уйлари мудрофаа девори ости бўйлаб жойлашган. Уларнинг уйлари кўп хонали бўлиб, сомон кўшилган хом ғиштдан қурилган. Ҳар бир маҳаллада 25-30 тагача жуфт оила хонадонлари жойлашган.

Қадимги Бактрия жамиятнинг илк босқичи Сополлитепа ёдгорлиги “Авесто”нинг “вис” кўринишини ифодалайди. Бу даврда зардуштийлик дини хали расман дин сифатида ўз ўрнини топмаган эди. Сополлитепа оташпарастлари ёдгорлигида жамиятнинг илк зардуштийлик билан боғлиқ барча элементлари таркиб топмаган эди. Шу боис, Сополлитепадан зардуштийликка оид саждагох ёки патриархал оилага тегишли ибодатхона қурилмаси қолдиқлари топилмади. Аммо Сополлитепада зардуштийликнинг баъзи бир кўз илғамас излари бор, яъни кўп хонали турар-жойларнинг бирида оилавий алтарлар чуқурчаси сақланган бўлиб, унинг тагида эса оппок кул қолдиғи учрайди. Бу эса Сополлитепаликлар оташпарастлар эканлигидан далолат беради. Аммо, Сополлитепа жамиятининг баъзи бир жиҳатлари “Авесто” ижтимоий тузилмасига мос келади, яъни Сополлитепа қалъа-қўрғони Варни эслатади. Вар эса шаҳарсозлик маданияти тизимида протошаҳардир. Бу эса “Авесто” жамиятининг зардушт яшаган даврга қадар бўлган даврини, яъни протозардуштийлик даврини эслатади [6, – С. 8].

“Авесто” вари одатда уруғ жамоалари, аниқроғи бир неча катта патриархал оилалар (нманалар) қароргоҳи бўлган. Шундай экан, “Авесто”нинг қадимги ижтимоий таркиби ва “Авесто” жамиятининг иқтисодий асоси Сополлитепа 8 та катта патриархал оилалар – нманалардан ташкил топган Виснинг қароргоҳидир, яъни катта патриархал уруғлар жамоасининг моддий маданиятдаги аксидир [7, – С. 119].

Сополлитепада патриархал уруғчилик анъаналари тўла сақланган бўлиб, унинг патриархал катта оилалари тепасида нманапати, уларни бирлаштирган кишлоқ жамоаси тепасида эса уруғ оқсоқоли – сардори Виспати турган.

Сополлитепа аҳолиси ўтроқ деҳқончилик жамоаси бўлганлигидан уларда чорвадор жамоалар каби бошлиқ бўлмаган ва мулкый табақаланиш ўзининг дастлабки қадамларини босмоқда эди. Шунинг учун, Сополлитепа аҳолисининг таркибини ўрганиш чоғида ижтимоий табақалар ҳақида материаллар учрамайди [8, – С. 140].

Археологлар ҳар бир мавзени текшириб чиқиб, бу ерда жойлашган уй-жойларга таъриф бердилар. Олим топилган уй хоналарига таъриф берар экан, жумладан шундай дейди: – “ҳар бир оила кўп хонали уйларда яшаган. Уй хоналарининг бири ётоқхона, 2 чиси ошхона, 3 чиси омборхона, 4 чиси тўқимачилик станоклари жойлашган хоналардан иборат. Ҳар бир жамоанинг ўз катхудоти (жамоа оқсоқоли) бўлиб, у ҳар бир кварталнинг марказида яшаган. Катхудот ховлисида яна бир хона бўлиб, у қуёшга сиғиниш оташкадаси эди. Сополлитепа даврида яшаш хоналари ичида сандал, ховлига эса тандир қурилган. Хона омборхоналарининг полига сопол парчалари териб чиқилган” [5].

Сополлитепа аҳолисининг алоҳида қабристони бўлмаган. Ҳар бир оила ўзи яшаган уйнинг поли тагига, девори остига, остонага, ўчоқ ёнига қилинган чуқурчаларга кўмилган. Жамоа оқсоқоли ўзи яшаган уйнинг поли тагига кўмилган. Эркаклар асосан остона остига кўмилган бўлса, аёллар ўчоқли уйларга кўмилган.

Сополлитепада олиб борилган тадқиқотлар натижасида 158 та қабр очилган. Ўрганилган қабрларнинг 125 таси алоҳида, якка қабрлар бўлса, 13 та жамоавий кўмилган қабрлар жумласига киради. Шундан 104 таси ўсмир ёшлилар, 7 таси катта ёшлилар, 47 таси ўн ёшгача бўлган болаларнинг қабрлари ҳисобланади. Яна ўрганилган қабрларнинг 4 тасида ҳайвон кўмилган бўлса, 6 таси кенотаф, яъни майитсиз қабрлиги аниқланган [2, – С. 38]. Уларнинг ҳаммаси худди ҳозиргидек айвонли лаҳат кўринишидаги қабрларга қўйилган. Мозорларда бронзадан ишланган турли хил тақинчоқлар, ишлаб чиқариш меҳнат қуроллари, уруғ жамоаси диний-этикод билан боғлиқ бўлган тумор-муҳрлар, қимматбаҳо тошлардан ясалган

хилма-хил мунчоқлар, олтин мунчоқлар, кумуш ҳалқа ва билакузукларни учратиш мумкин. Эркаклар мозорларидан асосан чақмоқтошдан ишланган пайконлар, бронза ойболта, пичоқ, митти теша, болта ва бошқалар топилган. Аёллар қабридан эса, урчуқ тош, бронза сурмадонлари, сурматош, тўқимачилик бигизлари, ҳайвон суратлари ва бошқа шакллар билан безатилган бронза тўғнағичлар, дастали ва дастасиз жез ойналар, игна бигиз, митти куракча ва бошқалар қўйилган. Ҳар бир одам алоҳида тайёрланган идишларда овқатлар билан қўмилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, эркак киши қўмилган қабрларга нисбатан, аёл киши қўмилган қабрлар бир мунча бой бўлган. Уларнинг қабрида мухрни учратиш мумкин. Шундай экан, баъзан аёлларнинг ҳуқуқи баланд бўлганлигини, оила ва насл давомийлигини таъминловчи сифатида эркаклар олдида хурмати катта бўлганлигидан далолат беради [9, – С. 31].

“У даврда кафанга ўраш бўлмаган. Сополлитепаликлар катта ёшдаги кишилар ўлими муносабати билан унинг руҳига атаб, ҳайвон қурбонлик қилиш одати бўлган. Қурбонлик учун асосан қўй ёки эчки сўйилган. Уларнинг одатига кўра, қурбонлик қилинган ҳайвоннинг битта қўл кураги, 4-5 та қовурғаси, 2 та кейинги оёғи, каттароқ аёл ёки эркак бўлса, кўкрак қисмининг гўшти идишга солиниб, қабрга қўйилган. Қабрлардаги аёллар бўйнидаги мунчоқ ва ундаги ҳайвон суратлари ўлган кишини инсу-жинсдан кўриқлайди, деб ишонганлар”[5]. Агар, ўлган киши ёши улуғ, нуфузи баланд бўлса, унинг қўмиш маросимига оддий одамникига нисбатан кўпчилик қатнашган. Маросимга келганларнинг ҳаммаси идишларда овқат ва ичимлик (хаома) олиб келиб, қабрга қўйганлар.

Баъзи бир яхши сақланган мозорларда буғдой, арпа поясидан тўқилган саватчалар, теридан, ёғочдан ишланган идишлар, мрамор тошдан йўнилган хурмачалар топилган. Мозорларга қўйилган буюмларнинг таркибига қараб, бу “дурадгор уста” мазори, бу “тўқимачи” мазори, бу “овчи” ёки “жангчи” мазори деб аташ мумкин [3, – Б. 49].

Дарҳақиқат бронза даври ўтроқ деҳқончилик жамияти таркиби “Авесто”да илгари сурилган ижтимоий тузилишларни акс эттиради. Бирок аҳолининг ижтимоий таркиби “Авесто”да чорва билан белгиланганлиги сабабли, бундай ҳолат ўтроқ деҳқончилик маданияти материалларида кузатилмайди, фақат баъзи бир қабрлардагина бронза даври жамиятида жамоанинг нуфузли кишилари, диний-дунёвий раҳнамолар мавжуд эканлигини кўрсатувчи баъзи бир ашёвий-далиллар учрайди, холос. Шу сабабли, Сополлитепада олиб борилган археологик тадқиқотларда жамиятнинг аниқ табақаларга бўлиниши кузатилмайди.

Сополлитепаликлар асосан суғорма деҳқончилик ва хонаки чорвачилик билан шуғулланганлар. Деҳқончиликда асосан дон, шу билан бирга ”ҒЎЗА” деб номланган пахтанинг қадимги нави ҳам экилган. Топилган уй-жойларнинг сомон билан шувалгани, қорайиб, куйган ҳолатда бизгача етиб келган дон қолдиқлари шундан далолат беради [10, – Б. 77]. Топилмалар орасида донни янчадиган, тозалайдиган, ун қиладиган асбобларнинг, яъни, тош ёрғучоқ ва тош кели-сопларнинг кўплиги ҳам доннинг бу хўжаликда бош ўрин эгаллаганлигидан дарак беради.

Сополлитепа маданияти уруғ жамоалари ҳаётида хунармандчилик муҳим аҳамият касб этган. Маданиятга тегишли ёдгорликни қазिश вақтида қўлга киритилган материалларга қараб, хунармандчиликнинг турли соҳалари ривож топганлигини айтиш мумкин. Бу борада кулолчилик алоҳида диққатга сазовордир. Сополлитепа кулоллари тажрибали эдилар. Улар ясаган сопол идишлар ўзининг хилма-хиллиги, сифати ва пиширилиши жиҳатдан ҳозирги замон чини саноати маҳсулотларидан қолишмайди [4, – Б. 72]. Бундан 3,5-4 минг йил олдин ишланган кулолчилик маҳсулотлари ўз шакли ва таркибини ўзгартирмай сақланиб қолганлиги ҳар кимни ҳам ўйлашга мажбур қилади. Аҳмадали Асқаров бошчилигидаги археологларнинг тинимсиз, машаққатли изланишлари туфайли, сопол идишларнинг барча турлари кулолчилик чарҳида ишланиб, икки ярусли хумдонларда пиширилганлиги аниқланди. Шунинг учун, улар хушбичим, нафис, чиннидек жарангдор, кўринишда санъат намунаси даражасида ишланган. Идишлар лойдан ташқари бронзадан, тошдан, ёғочдан ҳам ишланган. Айрим мазорларда лух ва арпапоядан тўқилган саватлар ҳам топилди [4, – Б. 72].

Сополлитепада хунармандчиликнинг яна бир тури, тўқимачилик ҳам ўзининг юксак ривожини топган. Ёдгорликка тегишли мазорларнинг бир нечтасида кийим қолдиқларининг топилиши, бу кийим қолдиғи лаборатория текширувидан ўтказилганда, уларнинг табиий пахта ва ипакдан ишланганлиги маълум бўлди. Бу буюк ихтиро эди. Чунки бу ўтмишда, аниқроғи бронза давридан бошлаб, бобокалонларимизнинг пахта билан шуғулланганликларидан далолат беради.

Яқингача Ўрта Осиёда, ўзбек ва тожиклар тарихида ипакчилик 2 минг йиллик тарихга эга, дейилар эди. Эндиликда Сополлитепа топилмалари бу қарашларга жиддий тузатишлар киритиб, Ўрта Осиёда, жумладан Ўзбекистонда ипакчилик тарихининг илдизлари бронза даврига бориб тақалиши исботланди [4, – Б. 73]. Юртимизда пахтачилик тарихи 1,5-2 минг йилдан ошмас эди. Сополлитепа ёдгорлигида олиб борилган изланишлар туфайли унинг тарихи ҳам 3,5 минг йилдан кам эмаслиги аниқланди. Мил.авв. III минг йилликнинг сўнгги чораги II минг йилликнинг биринчи

чораги оралиғида сунъий суғоришга асосланган ўтроқ деҳқончилик маданиятининг жадал ривожланиши, бронза ва бошқа меҳнат қуроллари самарадорлигининг ортиб бориши иқтисодий барқарорликни вужудга келтирди. Бу эса кичик деҳқончилик воҳаларининг заминида протошаҳарнинг вужудга келишига имкон яратиб берди.

Шунингдек, илк шаҳарлар тарихи ҳақидаги тасаввурларимиз ҳам роса минг йилга қадимийлашди. Сополлитепа қишлоқ-қўрғони ўрганилиши натижасида Ўрта Осиёда ва Эрон халқлари ўтмиш тарихининг нодир ёзма манбаи ҳисобланган “Авесто”да таърифланган қадимги шаҳарларнинг археологик исботи қўлга киритилди. Энг муҳими, агар авваллари Турон замин ҳудудида илк шаҳарнинг пайдо бўлиш негизлари Эрон ҳудудларидан кидирилган бўлса, эндиликда, А.Асқаров тадқиқотлари туфайли Ўзбекистон илк шаҳарларининг келиб чиқиш негизи, моддий ва маданий асоси мамлакатимизнинг жанубий минтақаси эканлиги исботланди.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, 1969-74 йиллар давомида археолог-олим томонидан олиб борилган қизиқма ишлари туфайли, Сополлитепа ёдгорлиги тўлиқ ўрганилди. Бу ишни бажариш тадқиқотчидан кунт, бардош, сабр-тоқат ва энг муҳими, чуқур назарий билимни талаб этар эди. Олим, ана шу талаб ва тамойилларга муносиб тадқиқотчи сифатида жаҳон мутахассислари орасида ўзини намоён эта олди. Узоқ йиллар давомида олиб борилган узлуксиз дала тадқиқотлари, машаққатли меҳнат, ижодий изланишлари натижаси олим томонидан эълон қилинган бир нечта мақолаларда, 1973 йилда рус тилида нашр этилган “Сапаллитепа” ҳамда, 1977 йилда нашр этилган “Древнеземледельческая культура эпохи бронзы Юга Узбекистана” номли асарларида ўз ифодасини топган.

Хуллас, тадқиқотчи томонидан Сополлитепа ёдгорлигида олиб борилган беш йиллик илмий изланишларининг самараси Ўзбекистон ва қўшни Тожикистон халқлари тарихига бой хазина бўлиб фанга кирди. Шунинг учун ҳам бу маконда олиб борилган тадқиқотларнинг якуни 1970 йилларнинг йирик илмий кашфиёти сифатида фан оламида муносиб жой эгаллади. Ёдгорликнинг хилма-хил археологик манбаларга бойлиги ва бу ерда аждодларимиз яратган юксак маданиятнинг ўзига хослиги туфайли “Сополлитепа маданияти” номи билан нафақат Ўзбекистон тарихи фанида балки, жаҳон тарихида ўзининг муносиб ўрнига эга бўлди. Изланишлар натижасида тадқиқотчи докторлик даражасини олишга асос яратди. Буларнинг барчаси олимнинг машаққатли меҳнати ва тинимсиз изланишлари самарасидир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Академик Аҳмадали Асқаровнинг илмий-иждоий ва педагогик фаолияти. Тошкент, 2005. – С. 20.
2. Асқаров А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы Юга Узбекистана.– Т.: “Фан”, 1977. – С. 5.
3. Асқаров А. Энеолит ва бронза даврида Ўрта Осиё. Самарқанд. , 1977. – Б. 45.
4. Асқаров А. Ўзбекистон тарихи. Т.:”Ўқитувчи” 1994. – С. 69.
5. Академик Аҳмадали Асқаров билан “Ўрта Осиёда қадимги давлатчилик ва унинг археологик белгилари” мавзусидаги иждоий суҳбат. Т.: 9 октябр. 2006.
6. А.Асқаров. Бронзовый век Южного Узбекистана (к проблеме развития локальных очагов древневосточных цивилизации). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. М. 1976. –с.8.
7. Асқаров А., Ширинов Т. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. – Самарканд, 1993.-с.119.
8. Асқаров А. Сапаллитепа. –Т.: “фан”. 1973. –с.140.
9. Асқаров А.А, Буряков Ю.Ф, Квирквелия О.Р, Радиловский В.В. Теоретические и методологические проблемы исследования в археологии. Т.: «Фан», 1988, -С.-31.
10. Қайюмов А. Академик Аҳмадали Асқаров. Т.: “Фан”, 2005. –Б.-77.

Каримова Д.О.

PhD., заведующий научным отделом истории
Государственный музей истории Узбекистана
dilafruzkarimova4@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь пойдет об изучении культур, созданных сообществами земледельческой культуры бронзового века в научной деятельности известного узбекского ученого-археолога, академика Ахмадали Аскарова. Культура Сапалли, изученная ученым и вошедшая в историю, служит важным источником информации об исторических процессах бронзового века.

Ключевые слова: археология, ученый, Ахмадали Аскаров, бронзовый век, памятник, земледельческая культура, керамика, могила, ювелирные украшения, находка.

Karimova D.O.

PhD., head of the scientific department of history
State museum of the history of Uzbekistan
dilafruzkarimova4@gmail.com

ABSTRACT

This article will focus on the study of cultures created by communities of agricultural culture of the Bronze Age in the scientific activity of the famous Uzbek scientist-archaeologist, academician Akhmadali Askarov. The Sapalli culture, studied by the scientist and entered into history, serves as an important source of information about the historical processes of the Bronze Age.

Key words: archaeology, scientist, Akhmadali Askarov, bronze Age, monument, agricultural culture, ceramics, grave, jewelry, find.